

Олег Чирков

Витоки та еволюція українського народу (від найдавніших часів до XIV ст.)

Автор повідомляє про головні результати дослідження за темою «Україна і світове українство в системі українознавства. Українці в світовій цивілізації і культурі», представлені в першому томі колективного монографічного дослідження «Українська земля і люди. Український етнос у світовому часопросторі».

The author reports about the main results of the research topic «Ukraine and the Ukrainians all over the World in the system of Ukrainian Studies. The Ukrainians in the world Civilization and Culture», which are represented in the first volume of collective monograph «Ukrainian Land and People. The Ukrainian People in the world Time and Space».

На виконання науково-дослідної роботи за темою «Україна і світове українство в системі українознавства. Українці в світовій цивілізації і культурі»*, керівником якої є доктор філологічних наук, професор, академік АН ВШ України, УВАН, УАН П. Кононенко, в Національному науково-дослідному інституті українознавства та всесвітньої історії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України** упродовж 2010–2011 рр. створено і наприкінці 2011 р. подано до друку I том колективного монографічного дослідження «Українська земля і люди. Український етнос у світовому часопросторі» [1].

За задумом директора ННДІУВІ проф. П. Кононенка колектив інституту має підготувати 5–7 томів фундаментальної українознавчої праці. Історичний процес українства планується показати через рух всіх форм його буття і свідомості, біографій представників світового українства (які зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної та світової цивілізації і культури). Передбачається показати і минуле нашого народу, і сучасні проблеми, і перспективи його розвитку.

Головна мета дослідження така: «дослідити й розкрити своєму та іншим народам правдиву картину буття, свідомості, ментальності, долі, місії українського народу на всіх етапах і на всіх часопросторових магістралях його життя, а тим самим – сприяти піднесенню національно-патріотичної, державницької свідомості сучасників, активізації процесу самопізнання та самореалізації, волі до творення розвинутих форм демократичного громадянського суспільства, виховання в гуманістичному дусі поколінь молоді, усього суспільства нашої країни та сприяння піднесенню іміджу України у світі як суверенної, соборної демократичної держави, що бореться за ідеали миру й співробітництва народів, свободи і щонайвищого розквіту кожної особистості й нації, усіх сфер матеріальної і духовної культури» [2]. Для досягнення мети дослідники використовують на ґрунті українознавства як цілісної наукової системи знання, що дають природничі й суспільні науки, зокрема: археографія, археологія, антропологія, біологія, генетика, географія, демографія, історія, культурологія, лінгвістика, літературознавство, мовознавство, педагогіка, релігієзнавство, а також філософія. *Об'єктом дослідження є Україна і світове українство від найдавніших часів до XIV ст. Предметом – особливості їх еволюції та внесок у загальнолюдську цивілізацію і культуру з огляду на проблемність дослідження****.

У першому томі авторський колектив (20 осіб) охопив найтриваліший період історичного процесу на українських теренах – від часів формування природного середовища в українському регіоні Європи до кінця XIV ст. Період XV–

* Прикладне дослідження на 2010–2011 рр.; номер державної реєстрації теми: 0110U002230.

** Далі – ННДІУВІ.

*** Запит на виконання прикладного дослідження за рахунок видатків загального фонду державного бюджету «Україна і світове українство в системі українознавства. Українці в світовій цивілізації і культурі».

XVII ст. планується представити у другому томі (створення якого триває); XVIII–XIX ст. – у третьому; XX ст. – у четвертому; період незалежної України (сучасний) – у п'ятому томі.

Звертаючись до читачів, керівник проекту П. Кононенко зазначає: «Кожен проникливий читач, знайомлячись зі змістом, структурою і стилем цієї праці, зверне увагу принаймні на три її прикмети: першу – її принципово сповідуваний, документований історизм; другу – її суголосність з іншими історичними працями, і разом із тим нестандартність в потоці великої кількості досліджень історичної науки; і третю – спосіб колективного творення історичного образу України та світового українства і, як наслідок, – феномена всепланетарного Українства Світу» [1]. Автори структурних частин обирали схеми наукових досліджень і методик у залежності від поставлених дослідних завдань та галузей наук, на знання яких спиралося дослідження. Кожна структурна частина першого тому є результатом дослідження певної українознавчої проблеми. Деякі з одержаних наукових результатів наводимо за змістом першого тому (в дужках зазначено авторів відповідної частини монографії).

Розділ 1. Українство у всесвітній історії. Природно-етнічні та культурно-цивілізаційні виміри (П. Кононенко, Т. Кононенко). Перший розділ великою мірою визначає зміст усього першого тому. У ньому автори подають концептуальні та методологічні засади дослідження, окреслюють загальне коло питань, що стоять в центрі уваги творчого колективу. Автори вважають, що неможливо пізнати істину про якусь частину природного чи суспільного організму, не маючи всієї картини про ціле, потрібні системні, цілісні метод і знання. Значну увагу в розділі приділено історії природи (як генератору та дзеркалу буття й еволюції етносів) на нашій планеті та в українській її частині.

Автори відзначають, що наука рухається здебільшого професійно однолінійним шляхом. Тому переважають однолінійні та одномірні й висновки. А ефективним може бути метод системного аналізу й синтезу. Мають поєднати зусилля фізики й хіміки, математики, філософи і теологи, біологи, зоологи й астрономи, петрографи, океанологи, космологи, антропологи, археологи, етнологи, лінгвісти, представники інших наук, – тоді синхронний, порівняльно-зіставний часопросторовий аналіз засвідчить: Всесвіт є безмежним і вічним у просторі й часі, єдиним різноманітністю і множинністю, – але ті мільярди планетарних систем, об'єднані структуротворчою програмою буття й розвитку, мають свою специфічну ДНК – енергію внутрішнього взаємопритягання, закон збереження внутрішньої енергії, – і найменше відхилення від того Закону може призвести (як те вже бувало) до катастрофічних наслідків. У цій макросистемі Єдиного Всесвіту органічною часткою є Сонячна система, а в ній – планета Земля. І її жива Душа – Вселюдство. Людину (рід, плем'я, етнос, націю) як живий організм Всесвіту породжує Природа й зумовлює її еволюцію, співвідносно з еволюцією Землі. Питомою клітиною якої є й Природа України. Нині

Україна є однією із серединних Земель на планеті Земля з надзвичайно привабливим комплексом клімату, підсоння, корисних копалин, зручностей і переваг у міжнародних відносинах.

Серед зроблених авторами висновків такі: 1. Без пізнання і знання історії минулого, її найголовніших уроків неможливо свідомо проектувати й будувати перспективне майбутнє. Даватимуться взнаки болючі повтори й поразки. Особливо уважно необхідно осмислювати саме переломні моменти руху і розвитку, грікі причини відступів та невдач, – і не для того, щоб ятрити душу, нарікати на несприятливі обставини й лихих сусідів, чужих і своїх відступників, а щоб наснажуватися волею й вірою, як зазначав М. Грушевський, «відвагою глянути на неприкрашену правду свого минулого» і «зачерпнути в ній не зневіру, а силу». І, як наслідок, готовність «не ридать, а здобувать хоч синам, як не собі, кращу долю в боротьбі!» (І. Франко). А потреба боротьби українства за свою землю і долю незмінно на Часі. Гостро актуальна і нині.

2. Україна і в XXI ст. переживає надзвичайно складні суспільні катаклізми та метаморфози й випробовування: економічні, соціальні, державно-політичні, етнонаціональні, освітньо-наукові та мовні й культурно-гуманітарні; навіть – конфесійні. Старе колоніальне глибоко пустило свої метастази і жорстко змагається за своє панування, зокрема в ідеології. Суспільство хитається у виборі своїх позицій та навіть орієнтацій, бо колишні ідеали втрачено, а нових – повносилих, ясних – не довершено й не усталено. Особливо у сфері етнонаціональних інтересів та пріоритетів. Різного роду політологи (свої і відряджені сусідами) й шоумени, як змії-дорадники орієнтують на різні шляхи, і особливо – на ідейно-політичний, культурний і релігійний хаос, з особливою настирністю домагаючись або деформації історичного досвіду, або й усунення науково-правдивої історії.

3. Наявний у розпорядженні вчених фактичний матеріал доводить, що «російський брат» за віком зовсім не «старший», а наймолодший. До Київської Русі росіяни мають ту дотичність, що їхні землі деякий час напівформально входили до складу цієї держави, і майбутні росіяни засвоїли християнську культуру Київської Русі з багатьма українськими впливами, оскільки творцем Київської держави був український етнос, а також перейняли етнічну назву – Русь.

Розділ 2. Природничо-філософське бачення українського терену. 2.1. Поширення людності українським тереном до XIV ст. (В. Сніжко). Автор показав, що в кожний історичний період український терен не є одноманітним, а має свої регіональні особливості, що природні чинники впливали на розселення етнічних спільнот. Важливою подією, на думку автора, що відмежовує період, який ми прагнули розглядати у безпосередньому зв'язку суспільних подій і природних процесів, була т. зв. Грюнвальдська битва, яка відбулася в 1410 р. Саме у цей час відбувається дуже значний природо-кліматичний зворот у немовби сталому природному процесі існування українського терену.

2.2. Українська національна духовість і ментальність через природне довкілля (Л. Отрошко). Українська національна духовість та ментальність безпосередньо пов'язані з українським природним довкіллям, що відображається в усіх сферах мисленнєвої діяльності українських вчених – філософів, психологів, лінгвістів, етнологів, етнографів, археологів, відомих громадських та політичних діячів, які зробили значний внесок у розробку проблем української ментальності й духовості.

2.3. Природне довкілля в бутті українського етносу (Т. Присяжна). Відчутним є вплив природного довкілля і на риси характеру мешканців українського терену. Завдяки Природі формувалася така риса українців, як емоційність. Маючи розвинену емоційну основу, український етнос формував дуже консервативні уявлення щодо оточуючого світу. Нашим пращурам властива сакралізація образу жінки, що підтверджують зарубіжні писемні джерела ще за часів скіфсько-сарматської доби. Для українства земля є «годувальницею» і основою добробуту.

Розгляд у другому розділі кількох важливих українознавчих питань дає підстави авторам стверджувати, що етногенез українців відбувався на території, яка споконвічно була контактною зоною етносів з різним модусом поведінки відносно природного довкілля. Саме тому, на їхню думку, територія України була ареною різного роду етнологічних колізій, які знайшли відображення у всіх сферах життєдіяльності й механізмах адаптації мешканців українського терену. Українське природне довкілля і його населення від появи людності на цій території до XIV ст. були цілісною взаємоузгодженою системою. У предметно-практичному освоєнні світу заглибленість світобачення наших пращурів у ними ж витворений соціоприродний світ трансформувалася у природовідповідні та людинодоцільні засоби і технології аграрної, ремісничої та мистецької діяльності. За увесь цей час, відколи людність мешкає на цій території і до XIV ст., практично невідомі випадки значних екологічних катастроф, якими так рясніє історія багатьох інших етносів. Так, зникали деякі види тварин та рослин, змінювалися ліси та степи, але явних екологічних криз, які докорінно знищили б населення давньоукраїнського терену, не спостерігалося. Населення шляхом «спроб і помилок» відшукувало можливості адаптації та оптимальні варіанти природокористування. Саме тому воно на своїй автохтонній території знаходилося, як правило, у стійких відносинах із природним довкіллям, закріплюючи це у структурах української ментальності. Отже, взаємостосунки людності і природного довкілля на українських територіях характеризуються природною толерантністю, відсутністю протиставлення природного та штучного, а також відсутністю як прагнення підкорити Природу, так і тенденції до пасивного підкорення їй. Ми підтверджуємо думку засновника наукового українознавства П. Кононенка про те, що для українців, незалежно від їхнього місця проживання, «... роль рідної природи у їхньому бутті, світосприйнятті та світорозумінні, характері і долі є першорядною». Доведено, що природне довкілля має потужний вплив не лише на спосіб господарювання етносу, а й на всю духову сферу.

Розділ 3. Український етнос у світлі антропології, генетики, археології, етнології та мовознавства. 3.1. Українська земля і люди у світлі антропології та генетики (О. Чирков). У підрозділі поєднано антропологічний погляд на Україну й українців з популяційно-генетичним і висвітлено (серед інших) такі питання: значення антропології та популяційної генетики як наук та складників української системи освіти і виховання; зв'язки антропології і популяційної генетики з українознавством; антропологічна й популяційно-генетична самобутність українства за дисертаційними дослідженнями українських та російських науковців останніх років. Такий дослідницький підхід дав змогу побачити Україну та українців у світовому колі зовні подібних і відмінних, генетично близькоспоріднених і доволі віддалених популяцій. Побачити як об'єктивно існуючу біо-

соціо-географічну реальність, яку творить у часі й просторі порівняно гомогенна фенотипно-подібна, расово-цілісна українська етнічна популяція.

3.2. Від індоєвропейців до України-Руси (С. Наливайко). Автор вважає, що ніякого етнічного калейдоскопу у північно-причорноморських степах не було. Були численні народи, що мешкали на цих землях ще від доби палеоліту. Безперечно, не обійшлося без переселень і розселень окремих народів, міжетнічних конфліктів, війн, змін династій. Тим не менше, основне населення лишилося те саме, і воно веде свій родовід від найдавніших часів. Дані порівняльної генетики недвозначно засвідчують це. Про це свідчать стійкі антропологічні типи. Місцеві археологічні культури принаймні з епохи бронзи й заліза виявляють очевидну спадкоємність. Виразний зв'язок підтверджується і матеріалами етнографії, хоча це тема для окремого великого дослідження. На території України не зафіксовано цілковитої зміни етносів – певна частина того чи іншого народу неодмінно лишалася на своїх предковичних землях. У свідченнях історичних джерел попередні народи часто ототожнюються з наступними: кіммерійці – зі скіфами й меотами, скіфи – з сарматами, сармати – з аланами, алани – з гунами, гуни – з хозарами, булгарами, печенігами, з тими ж скіфами тощо. Тож і постання Руської держави на Дніпрі наприкінці I тис. н. е. (а можливо, й раніше), слід розглядати у тісному зв'язку з передісторією регіону, що своїм корінням сягає індоєвропейських часів.

3.3. Процеси культурно-етнічного розвитку на території України в I тис. н. е. (В. Баран). Автор доводить, що літописна назва «Україна» не виникла сама собою із нічого, а була породжена народною традицією, що веде свій початок з глибокої давнини. Вона була зафіксована Йорданом, автором VI ст. під іменем антів («окраїнних»), одним із трьох слов'янських племінних об'єднань, відомих в ті часи у Візантії.

Як і назва «Русь», «Київська Русь» у вузькому та широкому прочитанні, що з'явилася на теренах Східної Європи лише в IX ст. разом із норманами-русами, так і назва «Україна» була започаткована в IV ст. скіфо-сарматським іраномовним населенням, що називало своїх численних слов'янських сусідів «антами» («окраїнними»). Обидва ці етноніми «анти» і «русь» є для слов'ян привнесеними зовні. Та, мабуть, не випадково назва «Україна» насамперед утверджується у тих регіонах східних слов'ян, де вона виникла, а «Русь» через велике Московське князівство переходить у назву «Росія», там, де вперше з'явилися нормани, яких угро-фінське населення, а за ним і північні (змішані з ними) слов'яни називали русами. Обидві назви відіграли в історії східних слов'ян різні ролі. В часи найбільших народних змагань за суверенність, назва «Україна» підкреслювала глибокі історичні витоки українського народу, його прагнення до самоутвердження і право на самостійне державне існування. Тому вона була прийнята остаточно національним відродженням XIX ст., а в XX ст. стала офіційною, високою, визнаною світом національною назвою Української держави.

3.4. Етнічні процеси в період східнослов'янської державності (В. Баран). Автор доводить, що ні в додержавний період, ні в часи державності не було якогось етнічного стовбура, від якого відгалужувалися б предки окремих слов'янських, у тому числі східнослов'янських, народів. Були різні хронологічні стадії етнічного розвитку слов'ян, різні групи яких у різний час і в різних районах Європи формувалися в народи, а потім у нації.

3.5. Український етнос в етнологічному вимірі (Ю. Фігурний). Автор дійшов висновків про те, що 1) найбільш аргументованою є ранньосередньовічна теорія україногенези; 2) Києво-Руська держава була українською середньовічною поліетнічною імперією; 3) головним її спадкоємцем є український етнос, який був основним консолідуючим чинником цієї багатоетнічної держави; 4) український етнос пройшов величезний шлях від невеликої слов'янської етнічної спільноти до багатомільйонної нації, представники якої не тільки розпорошилися по всіх континентах земної кулі, а й зуміли стати унікальним і самобутнім цивілізаційним феноменом. Автор вважає, що українцям не варто заспокоюватися на досягнутому, що треба боротися (як закликав своїх співвітчизників Тарас Шевченко – «Борітеся – поборете!») за збереження української мови, етнічної та національної ідентичностей, історичної пам'яті, етнокультурної самобутності, а задля цього і в ім'я цього активно й послідовно сприяти розбудові правової, демократичної, високоосвіченої, економічно розвиненої і заможної Української Самостійної Соборної Держави.

Розділ 4. Витоки і зародження державності на землях України. Княжа доба української державності (Я. Калакура). У п'яти структурних підрозділах автор запропонував періодизацію історії зародження і формування державності України (виділивши сім основних періодів) та охарактеризував історію державного життя на українських землях до XIV ст.

Найдавніші державні утворення виникли в добу трипільської культури, перші підвалини у фундамент українського суспільства і формування поряд з державно-управлінськими інститутами влади елементів самоврядування були закладені в княжу добу. Аналіз княжої доби української державності засвідчив, з одного боку, що вона розвивалася в контексті західноєвропейських державотворчих процесів, а з іншого – започаткувала низку унікальних правових засад і специфічних рис державного життя й управління, зумовлених українською ментальністю. Разом з тим, боротьба за «київську спадщину» переросла в боротьбу за українські землі, вона лягла в основу загострення стосунків між Литвою й Московією, а згодом – Московським царством і Річчю Посполитою. Московські правителі, проголосивши себе нащадками «київської спадщини» і взявши собі титул «Государі всея Русі», започатковують війни з Литвою за землі колишньої України-Руси. У такий спосіб українське населення втягувалося в орбіту чужих державних інтересів, національно-релігійних конфліктів, перебуваючи водночас перед загрозою латинізації і полонізації та російщення й московщення під прикриттям «захисту релігії».

Незважаючи на нищівні удари монголо-татарської орди, інкорпорацію українських земель до складу Великого князівства Литовського, а відтак – до Речі Посполитої, на геополітичні зазіхання з боку Московії, усталена державницька традиція українського соціуму, різні форми самоврядування княжої доби продовжували зберігатися у свідомості людей. Вони дали поштовх зародженню українського козацтва – провідної верстви національно-визвольного і державницького руху, започаткуванню нового періоду в історії державності – козацько-гетьманського.

Розділ 5. Етнокультурні процеси в Україні. 5.1. Мова і етнос протоукраїнської та давньоукраїнської доби (Я. Радевич-Винницький). У давньоукраїнську добу (XI–XIV ст.) в Україні-Русі використовувалися дві літературні мови: старослов'янська і руська. Перша з них була запозичена з Болгарії як готова літературна мова сакрального

вжитку, друга формувалася на основі київського койне в ареалі полянського інтер-діалекту. Обидві ці мови, будучи функціонально розмежованими і перебуваючи у відношеннях близькоспорідненої гетеролінгвальної диглосії, поширювалися по всій території Київської держави. Однак тут їх чекала різна історична доля. «Увібравши в себе елементи російської нелітературної мови, церковнослов'янська літературна мова до середини XVIII ст. стала єдиною національною мовою Росії, тобто тим, що тепер заведено називати терміном «сучасна російська літературна мова» [2, с. 263]. Руська ж (давньоукраїнська, давньокиївська) мова через династичну невпорядкованість Русі, князівські міжусобиці, різноетнічність, руйнівні набіги кочових народів тощо не змогла стати єдиною мовою всієї колишньої Київської держави. Проте вона в історично трансформованій формі продовжує жити в сучасній українській мові – у її літературному та почасти народно-розмовному (діалектному) різновидах.

5.2. Традиційна культура українців за давніми джерелами (В. Борисенко). Розглядаючи основні компоненти традиційної культури, за археологічними знахідками і за писемними згадками можна говорити, що основне ядро етнічної культури українців було на період княжої доби вже цілком структурованим. Досить розвиненими були усі галузі матеріальної культури, включаючи, зокрема, і орні знаряддя обробки ґрунту, формування систем землеробства, будівництва житла, розвитку транспортних засобів, розбудови ремісничих центрів, еволюції багатьох видів народного мистецтва, створення розгалуженої системи звичаєвого права, побутування святково-обрядової культури. Вже за нашим основним «Літописом» бачимо етнографічні особливості культури окремих племен, що зберігалися як локальні явища і в подальшому розвитку етнографічних районів України. Державотворчі процеси посилили процеси консолідації етносу і сприяли розвиткові культурно-побутових явищ, що відображалося в оздобленні храмів, іконописі, різних видах мистецтва, побуті населення України. Саме тому, що традиційна українська культура сформувалася ще у княжі часи, увібравши в себе як прадавні елементи, так і новіші, вона зуміла не лише вистояти, але й розвинулася навіть у часи воєн, лихоліть, посиленої асиміляції з боку сусідів. Збереження повноти культурних особливостей українського народу до кін. XIX – на поч. XX ст. сприяло збереженню і української національної ідентичності.

5.3. Розвиток мистецтва України-Русі (Л. Горенко). У підрозділі стисло охарактеризовано розвиток культури та мистецтва на українських теренах у досліджуваний період.

5.4. Образ воїна-звіра в українській міфології (А. Бондаренко). Культ воїна-звіра на території України, починаючи з давніх часів до періоду Київської Русі, протягом багатьох століть мав надзвичайно важливе значення. Культ вплинув на формування і розвиток військової справи і був одним з найбільш важливих давньоукраїнських міфологічних уявлень.

5.5. Давня пісенна культура в працях видатних дослідників фольклору (В. Коротя-Ковальська). Початки української культури визначені ритмами і законами Природи, за якими має жити кожна людина. Наші прадавні свята сягають у глибину багатьох тисячоліть і мають ґрунтовні світоглядні й духовні засади. Коли пісня подається як чиста інформація, прокидається генетична пам'ять, відчуття своїх витоків, свого коріння, свого етнічного роду. Вона – невід'ємна частина української культури, потужний чинник етнічної консолідації українського народу, своєрідний усний літопис, що відображає історичне минуле й водночас

орієнтує на духовні запити сьогодення. В ім'я відродження національної пам'яті, усвідомлення своєї причетності до світової скарбниці вивчається наша минувшина, результати численних історичних досліджень, проведених уже за часів української незалежності, є не лише несподіваними, а й приголомшливими (О. Братко-Кутинський, Л. Саннікова, С. Піддубний, А. Кифішин, В. Бебик).

5.6. Українська людина і земля в художній словесності Київської Русі (О. Хоменко). В полі зору автора Велесова книга, Літопис Аскольда, «Повість врем'яних літ», «Слово о полку Ігоревім», українські народні казки тощо. На думку автора, українознавець неминуче стикається з проблемою фіксації початку, «точки відліку» наукового нарративу. Перші літератори ще могли продовжувати лишатися співцями (тепер вже дружинними), їхні твори могли побутувати лише в усній формі і ніколи не лягали на пергаментний сувій, але це були вже фахівці-словесники, на відміну від волхів, які користувалися словом насамперед як допоміжним засобом обрядово-культурного дійства. Найяскравіший приклад такої постаті професіонала-співця – уславлений у «Слові...» Боян. Спадкоємцем Боянкової традиції був знаний із Галицько-Волинського літопису «славетний співак Митуса», ім'я якого взяла група поетів-символістів у міжвоєнній Галичині, і зробила одним з клейнодів професійності в українській літературі.

5.7. Розвиток національної освіти та педагогічної думки (Л. Касян). За даними вітчизняних учених С. Сірополка, О. Любара, Д. Федоренка, Л. Медвідь, Ф. Науменка, первісною установою у праукраїнців, що займалася вихованням та освітою молоді у широкому розумінні, була родина. У родовій общині виховання мало наслідувальний характер. Виховання відбувалося у повсякденному житті. Діти наслідували дорослих, разом із ними збирали ягоди, випасали свійських тварин, птицю, очищали ділянки для обробітку землі. Освіта праукраїнців до княжої доби та киеворуського періоду досягла високого рівня розвитку, мала розгалужену систему, високий науково-методичний рівень і конкурувала з освітою Візантії та багатьох країн Європи. Татарська навала не зруйнувала повністю шкільництва, не знищила літературу, але спричинила занепад культурного життя на Наддніпрянщині. Литовська держава, що протягом майже двох сторіч була державою українського народу, не вносила значних змін у його культурно-національне життя.

5.8. Формування наукових знань у княжу добу (О. Гомотюк). Вивчення писемних пам'яток періоду Київської Русі та Галицько-Волинської держави виявило специфіку формування наукових знань у тогочасному суспільстві. Пріоритетне місце займали гуманітарні знання та розвиток землеробства, тваринництва, ремесла, нагромаджувалися відомості з біології, географії, астрономії, математики, медицини, але здебільшого вони мали прикладний характер. Мислителі цього часу презентували яскраві сторінки русько-українського буття, розмірковували над сенсом людського життя, висловлювали своє бачення історичних подій, поділяючи світ на дохристиянську та християнську добу. Об'єднуючою ідеєю інтелектуалів середньовічної доби стала ідея приналежності до руської землі, її єдності на православних засадах, що згодом пройде червоною ниткою через устремління еліти литовсько-польського періоду, увиразниться у козацьку добу. Прикметною особливістю середньовічних знань була їх релігійна спрямованість, що конкретизувало вплив церкви на суспільно-політичні реалії, моральні та ідейні устої суспільства.

Розділ 6. Україна як геополітична реальність. Джерелознавчий аналіз (В. Крисаченко). Автор висвітлює питання: Україна як геополітична реальність, людність і природа України у контексті Біблії, Анахарсис: початки формування геополітичного образу України, формування геополітичної самоідентифікації русів у I – на початку II тис. н. е., формування образу України у європейській культурі, сталість образу України в різні історичні часи та ін. Автор порівняв образи України, що формувалися й розвивалися в різні історичні епохи у різних народів, що відрізнялися цивілізаційно.

Автор зробив такі висновки: 1. Перші писемні свідчення про тодішню людність українських земель сягають 3,5–2,5 тис. років давнини. Джерела, в яких знаходимо інформацію про ці етноси, походять головню з Єгипту, Ассирії, Вавилону та архаїчної Греції. Причина, з якої вчені з цих земель зверталися до північно-причорноморської теми, була переважно прагматична, а саме: контакти, переважно військові, цих країн з войовничими прибульцями з Півночі. 2. Полишаючи політичні, військові, мовні, етнічні та інші ознаки цієї географічної реальності, маємо незаперечну істину: в європейській науці та свідомості з давніх-давен утвердилася думка про те, що у *Східній Європі упродовж тисячоліть існує певна окремішність, з природними кордонами, що приблизно пролягають по лінії: Чорне море – Азовське море – Дон – Полісся – Західний Буг – Карпати – Дунай. Можна припустити, що такий висновок відображав певні геополітичні феномени і був не випадковим.* 3. Гідним подиву є історична тяглість образу обширів цієї геополітичної реальності, що існувала в уяві автохтонів краю, а також намагання його людності витворити власну державність саме у подібній його просторовій окресленості.

Розділ 7. Знання про минуле України у вільній енциклопедії – Вікіпедії (О. Чирков). У цьому розділі розглянуто такі питання: українська Вікіпедія – нова епоха української енциклопедистики, загальна характеристика українознавчого вмісту Вікіпедії, представлення знань про минуле України у Вікіпедії: сучасний стан. У підсумковій частині розділу

зроблено загальний висновок щодо сучасного стану представлення знань про минуле України у Вікіпедії. Щодня десятки тисяч громадян з усього світу користуються Вікіпедією українською мовою, а також читають статті, що містять історичні та інші знання про Україну і світове українство, вже понад двома сотнями мов та діалектів. Відвідувачів української Вікіпедії (сегмента українською мовою) цікавлять насамперед знання про Україну й українців, про це свідчить статистика кількості переглядів окремих статей. Знання про минуле України необхідні українському суспільству та зарубіжному українству. Вони мають широкий тематичний спектр, охоплюють усі періоди української історії, усі основні територіальні частини українства, відбивають різні погляди на проблемні питання нашого минулого. Висвітлення у даній колективній праці деяких проблемних для наукового осягнення питань історії України від найдавніших часів до XIV ст. сприятиме розширенню і поліпшенню українознавчого наповнення Вікіпедії.

Джерела та література. Перелік джерел становить близько 250 праць. Значну частину використаних у дослідженні джерел зазначено у примітках. Книга розрахована на учнів, учителів, студентів, викладачів, аспірантів, науковців і всіх, хто цікавиться життям і буттям українського народу. Не всі наукові українознавчі проблеми остаточно розв'язано, проте певний внесок зроблено. Представлені у першому томі знання відібуваються у навчальних програмах, підручниках і посібниках національної системи освіти і виховання. Автори сподіваються, що перший том сприятиме піднесенню української свідомості сучасників, активізації процесу самопізнання та самореалізації у молодих поколіннях, волі до творення розвинутих форм демократичного громадянського суспільства, поліпшенню іміджу України у світі.

1. Українська земля і люди. Український етнос у світовому часопросторі. Колективна монографія. – К.: ННДУВІ, 2011. – Том 1. Від давнини до XIV ст. – 672 с. 2. Унбегаун Б. О. Историческая грамматика русского языка и ее задачи / Б. О. Унбегаун // Язык и человек. Сб. статей памяти проф. П. С. Кузнецова (1899–1968). – М., 1970. – С. 263.

Олена Щербатюк

Українське бароко в європейському контексті: особливості механізмів культурної комунікації

Статтю присвячено проблемам своєрідності української барокової культури в європейському контексті, зокрема особливостям механізмів культурної комунікації.

The article is devoted to the problems of specificity of the Ukrainian baroque culture in European context, in particular to the peculiarities of mechanisms of cultural communication.

У сучасній гуманітаристиці тлумачення терміна «бароко» еволюціонувало від визначення течії в мистецтві до розуміння його як доби в історії культури, а водночас – і специфічного типу світовідчуття. Бароко в просторі європейської культури є багатопланово аналізованим феноменом. Маємо на сьогодні й варіативний розгляд проблематики українського бароко, що створює ґрунт для узагальнень і класифікацій, стимулює пошуки методологічних підходів, що дозволили б з'ясувати ще не дослідженні характеристики культурного процесу.

Комунікація як механізм культури забезпечує динаміку культурного процесу. Йдеться про складну систему «сенсонародження» (за Ю. Лотманом), кожен структурний компонент якої водночас є складним різнорівневим текстом [8]. Саме в такій логіці продуктивним є розгляд не лише комунікації як механізму культури загалом, але й комунікативних меха-

нізмів у конкретній традиції. Для подальшого опрацювання проблематики українського бароко включно зі з'ясуванням його своєрідності в європейському культурному контексті XVI–XVIII ст. – це посутньо й актуально. В межах пропонованого тексту маємо на меті окреслити риси своєрідності комунікативних практик українського бароко на тлі загальноєвропейського культурного досвіду, розглянути домінуючі способи, що забезпечували їхню продуктивність. Йдеться про можливе в заявлених межах виокремлення посутніх характеристик українського барокового комунікативного поля з опертям на широкий матеріал наявних ґрунтовних розвідок у різних галузях гуманітаристики, – від праць Д. Чижевського до пізніших студій П. Білецького, П. Жолтовського, В. Кречотня, Д. Наливайка, М. Сулими, Л. Ушкалова та інших дослідників [3; 7; 16; 17; 19 та ін.].